

VAJDASÁGI MENEKÜLTEK AZ 1848–49-ES SZERB–MAGYAR HÁBORÚ IDEJÉN

M I L A N P E T R O V

A magyar katonaság 1848–49-ben sok bácskai és bánáti települést elfoglalt, s az ottani szerb lakosok felett erőszakoskodott, emiatt ezek elhagyták otthonaikat.¹ A bácskai és a bánáti helységekből a legtöbb lakos Szerémségbe és Szerbiába ment, míg Szlavóniába csak kis számban keltek át.

A vajdasági szerb lakosság első menekülései Negyvennyolc májusában és júniusában voltak.² Akkor sok tekintélyes újvidéki szerb család menekült el Zimonyba és Belgrádba, némelyek pedig Bécsbe.³ A szerbek Vajdaságból való tömegesebb elmenekülését azonban 1848 második felében jegyezték fel.⁴ Abban az időszakban a magyar hadsereg Versecnél, Fehértemplomnál, Perleznél, Strázsánál és a Karas mellett győzelmet aratott a szerb katonaság felett, s ezt követően Bánát e részét nagy számban hagyták el a szerbek, s mentek át Szerbiába és Szerémségbe.⁵

Amikor tudomást szerzett a verseci győzelemről, a magyar hadvezetőség elhatározta, hogy Szenttamásnál megsemmisíti a szerb katonaságot.⁶ Mivel ez negyvennyolcban nem sikerült nekik, a magyarok sok bácskai helységet megtámadtak, ahonnan a lakosság a Tiszán át Bánátba menekült.⁷ A *Serbske narodne novine* közölte, hogy Moholról 2768 lakos menekült át Karlovóra (Novo Miloševóba).⁸

A pancsovai körzeti bizottság kérelemmel fordult a szerb kormányhoz: engedélyezze, hogy a vajdasági menekültek útlevél nélkül mehessenek át Szerbiába, és mentesüljenek a vámkötelezettség alól. A szerb kormány követeletére a belügyminisztérium elrendelte a požarevacai és a smederevói előljárásnak és Belgrád helyhatóságának, hogy tegyék lehetővé a vajdasági menekültek Szerbiába való átmenetelét.⁹

A magyar haderőnek az 1849 februárjában és márciusában a vajdasági harctereken aratott sikerei és Szenttamás eleste április elején drámai visszhangot keltettek a szerbség körében. A Szenttamásról Óbecsére vezető út „rémes képet” nyújtott. Asszonyok, gyermekek és öregek tömege özönlött Óbecse felé a magyarok megtorlásától tartva. A Szenttamásról menekülők között voltak a korábban ott menedéket kereső küliaiak, verbásziak, ókériek és kulpiniak is.

A Becsére érkező menekülők az ottani lakosságot rémületbe ejtették, s általános pánik keletkezett. Akkoriban ott voltak az adai és a moholi menekültek is. Mindannyian a komphoz tódultak azzal a szándékkal, hogy átkeljenek Bánátba.¹⁰ Perczel Mór tábornok szenttamási bosszújának híre azonban eljutott Nádáljra is. Attól való félelmükben, hogy a szenttamásiak sorsára jutnak, a nádáljiak a titeli fensíkra menekültek, néhányan pedig Szerémségbe mentek.¹¹ Feltételezések szerint az 1849. április 3-ai szenttamási csata után 20–25 ezer bácskai hagyta el otthonát, s legnagyobb részük Bánátba, kisebb részük pedig Szerémségbe ment. A magyar haderő előrenyomulása miatt sok bácskai helység lakosai azután is a Szerémségbe, onnan pedig sokan Szerbiába menekültek. Ugyanakkor a magyar katonaság visszaszorította Kuzman Todorović tábornok seregeit Észak-Bánátból Nagybecskerekre át Tomaševacig. A magyar erőszaktól rettegő szerb lakosság elhagyta otthonait és a szerb katonaságtól kért segítséget. A hadvezetésben jelentkező széthúzás azonban rossz hatással volt az osztrák–szerb katonaság moráljára, aminek következtében folytatódott a visszavonulás, és tovább nőtt a menekülők száma. Habár a katonaság segíteni szeretett volna a szerb menekülteknek, a főtisztek semmit sem tettek ennek érdekében.

A bácskai menekültek Bánátban sem voltak biztonságban, ezért átkeltek a Dunán. A bácskaiakkal együtt Szerbiába és Szerémségbe mentek a vagyonsabb bánátiak is, ingóságait menekítve.¹² Ilija Garašanin szerb belügyminiszter ekkor írta Stevan Petrović Knićaninnak, a vajdasági szerb önkéntesek parancsnokának: „Istenemre, nem tudok már mit gondolni, sem mondani, csak azt jelenthetem, hogy olyan tömérdek nép menekült ide, hogy nincs hol elhelyezni őket, s az utcán ülnek.”¹³

A szegényebb bánátiak akkor még nem hagyták el otthonaikat, mert abban reménykedtek, hogy megfordul a hadiszerecske a szerbek javára, s elkerülik a magyarok bosszúját. Tűzhelyeiket csak az erős magyar offenzíva idején hagyták el, s a visszavonuló katonasággal tartottak. Így azután Dél-Bánátban, a Duna partján, s a Szerémséggel és Szerbiával határos réteken a menekülők nagy tömege gyűlt össze. A szállítóeszközök hiánya miatt kérdésessé vált az átkelésük, ezért Josif Rajačić pátriárka és Knićanin úgy határoztak, hogy a munkára és fegyverforgatásra képeseket visszatartják, és csak a gyermekeknek,

nőknek és a bármilyen munkára képteleneknek engedélyezik a Szerbiába és Szerémségbe való átkelést. Ez azonban nem vált be, s a Dunán átkelni szándékozók tömege tovább nőtt. Még nagyobb szükség volt tehát a vízi járművekre, annál is inkább, mert a katonaság, valamint a magyarok elől menekítendő jószág és különféle anyag átszállítására is kellett. A pancsovai lakosság és a város környékére menekült nép sok gondot okozott az ottani körzeti bizottságnak, amely a zimonyi bizottságtól, Rajačićtól és a szerb kormánytól követelt szállítóeszközöket. A szerb népesség Szerémségbe és Szerbiába való menekülésének nem akart vége szakadni. Sőt, annál tömegesebbé vált, minél jobban előrenyomult a magyar katonaság. A csónakosok és tutajosok a megszabott árnak a többszörösét kérték a menekülőkötől. Rajačić pátriárka akkor parancsba foglalta, hogy nem szabad többet kérni az engedélyezett árnál, de rendeletét nem tartották kellő tiszteletben. Rögtön ezután a szerbiai pénzügyminisztérium hozott határozatot arról, hogy a menekülteket felmenti az adófizetés alól, a csónakosok és tutajosok bérét pedig saját eszközeiből fizeti. Megtörtént az is, hogy egyesek Szerbiából hazatértek Bánátba, majd ismét visszamenekültek Szerbiába. Attól tartva, hogy az átkelést kémtevékenységre használják fel, a pátriárka ennek megakadályozását kérte Garašanintól. Garašanin rendeletet adott ki, amelyben azon kívül, hogy követeli a Bánáttal való közlekedési összeköttetések megszakítását, a többi között ez olvasható:¹⁴ „Az odaátról menekülő személyeket a jövőben is be kell fogadni, de a legnagyobb óvatossággal. Az ilyen személyeket, bárhol is jöttek át a mi oldalunkra, a körzeti előljáróshoz kell vezetni, amely kikérdezi a menekültet, honnan jött és kicsoda, valamint hogy van-e nálunk ismerőse. Amennyiben van ismerőse, aki az általa elmondottakat igazolja, a menekültet el kell engedni, hogy megélhetési módot keressen, amiben az előljáróság is segítségére lesz olyképpen, hogy oda utalja, ahol bármilyen munkát végezve eltarthatja magát. Amennyiben a menekültet senki sem ismerné, akkor az előljáróság maga helyezi el ott, ahol felügyelet alatt lesz, nehogy ezen az oldalon odaátra kémkedhessen.”¹⁵

Ezenfelül, ha valaki Bánátból valamilyen levéllel érkezett Szerbiába, a belügyminisztérium illetékese elé vezették. Úgyszintén tilos volt magánlevelet küldeni Bánátba, vagy onnan levelet kapni. Ezekkel az intézkedésekkel nem állították meg a Szerbiába való menekülést, de ekkorra már olyan mértékben csökkent, hogy könnyen ellenőrizni lehetett. Az utolsó meneküléseket 1849 nyarán jegyezték fel, amikor a magyar katonaság erőszakától félve sok szerémségi lakos és Zimony lakosságának mintegy fele átment Szerbiába. A szerbek átmenekülését nem akadályozhatta meg a Hetedik katonai körzet parancsnokságának rendelete sem, amely arra vonatkozott, hogy a zimonyi menekült polgárok közül némelyeket katonai szolgálatba állítanak.

Szerbiában a menekültek ellátásában nagy nehézségek adódtak. A belügyminisztérium elrendelte a belgrádi, a smederevói és a požarevacai előjáróságnak, hogy szólítsa fel a helybeli lakosságot a szerencsétlen menekültek befogadására, akik pénzért vagy élelemért dolgoznak majd nekik. A körzetek felelős vezetői és a lakosság eleget tettek a felszólításnak, és segítőkészségükkel könnyítették a menekültek nehéz helyzetén.

Mivel Belgrád zsúfolva volt menekültekkel, meg kellett oldani a segílytől függő szegény családok helyzetét. Belgrád város előjárósága ezért úgy határozott, hogy a Duna és a Száva melléki járásokban helyezi el őket. Ennek végrehajtását Nikola Kostićra bízták. Az ő irányításával a menekülteket néhány nap alatt elhelyezték a községekben.

Akkortájt Szerémség is tele volt bácskaiakkal és bánátiakkal, úgyhogy ellátásukról a hatalom igen nehezen tudott gondoskodni. A pátriárka ezért elrendelte, hogy ezeket a menekülteket útiokmánnyal ellátva Szerbiába küldjék. A belügyminisztérium értesítette Rajačićot, hogy az állami szervek sokat tettek a menekültek elhelyezéséért, de még mindig sok a megoldatlan kérdés, ezért azt kérte, hogy Szerémségből való áthelyezésüket halasszák el egy ideig.

A határ menti körzetekben sok bácskai és bánáti menekült volt. Többségük a belgrádi, a smederevói, a kraljevói, a požarevacai, a krajainai és a valjevói körzetben talált menedéket, de voltak menekültek Szerbia sok más helységeiben is.

A menekültek kérdése a szerbiai településeken való arányosabb elhelyezésükkel nagyjából megoldódott, de nem teljes mértékben. A szegényebb családokat ugyanis Szerbia belsejébe küldték, amikor újabbak érkeztek, míg a gazdagabb családok többsége a Duna menti településeken maradt, s vagyónának köszönhetően rövid idő alatt feltalálta magát. A szegényebb bánátiaknak utolsó legtömesebb elmenekülésükkor nem volt idejük magukkal vinni az alapvető létszükségleti dolgokat sem, úgyhogy Szerbiában nagy nyomorban éltek. Sokat írtak akkor arról, hogy a menekültek súlyos helyzetben vannak, amit nem élnek túl, ha sürgősen nem segítenek rajtuk. Az állami szervek Szerbiában és Szerémségben minden intézkedést megtettek a menekültek megsegítése érdekében. Számos hirdetményben szólították fel a lakosságot, hogy segítse a bácskaiakat és a bánátiakat. A *Srpske novine* mind a belgrádiak, mind pedig egész Szerbia lakosságának segítőkészségére apellált. A lap minden szerbiai szerbet felszólított, hogy „segítse súlyos helyzetbe került testvéreit . . .” Nem tenni eleget ennek a felszólításnak szinte lehetetlen volt abban az időben, amikor annyit hangoztatták a szerbiai szerbek és vajdasági nemzettársaik testvériségét és együttműködését. Az újságok azt is kiemelték, hogy minden adományozó nevét közölni fogják.

1849 májusának első felében a belgrádi olvasókör igazgatósága bizottságot alakított azzal a feladattal, hogy adományokat gyűjtsön, s azoknak ossza szét, akikről megállapítja, hogy nagy ínségben élnek. A *Srpske novine* szerkesztőségébe is küldtek adományokat, amelyeket a szerbiai helységeken alakult hasonló bizottságokhoz juttattak el. Az egyik első adományozó Aleksandar Karadorđević herceg volt, aki 200 ezüstforintot adott. Az adományozók között volt Ilija Garašanin, Stefan Stefanović Tenka, Paun Janković és sok más személyiség. Akadtak azonban olyan egyének és szerbiai helységek is, akik és ahol semmibe vették a *Srpske novine* felhívásait. Tény viszont, hogy Szerbia népe tömegesen adakozott a menekültek javára. Egy 1849 májusából származó jelentés szerint a vajdasági előljáróság bizottságot alakított Szerémségben, amelynek az volt a feladata, hogy gondoskodjék a menekültek elhelyezéséről, kölcsönt nyújtson nekik, és hagyja jóvá a segélyeket. A bizottság csak azoknak a menekülteknek folyósított kölcsönt, akikről megállapíthatták, hogy Bácskában és Bánátban ingatlanuk van, amely zálogul szolgálhat. Erre a célra húszezer ezüstforintot különítettek el, amelyeket utalványok formájában kézbesítettek, s a legnagyobb kölcsön hatvan forint volt. Ezenkívül a menekültek megsegítésére 200 ezer forintot hagytak jóvá a népkasszából. A *Napredak*, akárcsak a *Srpske novine* szerkesztősége, szintén gyűjtött pénzt. A segélyosztásnál a menekültek élveztek előnyt. Pavle Stamatović esperes nem teljes listája szerint Szerbiában és Szerémségben 309 menekült papot tartottak nyilván. Nekik és a hivatalnokoknak soron kívül adtak kölcsönt, még hozzá kamatmentesen. Ugyanakkor a pénzügyminisztérium a papság javára 4000 forint segélyt hagyott jóvá, amelyet a pátriárka rendelete alapján úgy osztottak szét, hogy az eseperek 50, a zárdafőnökök, hitközségi tagok és jegyzők 40, a káplánok és diakónusok pedig 30 forintot kaptak fejenként. Amikor a hivatalnokok és a papok segélyt kaptak, támogatást kértek a menekült tanítók is, de Rajačić a zimonyi bizottsághoz utasította őket.

Külön nehézséget jelentett a bácskaiak és bánátiak számára, hogy a szerbiai lakosság a legtöbb esetben nem fogadta el tőlük az osztrák pénzt. Sok menekült ezért Szerbiában semmi hasznát sem vehette a magával hozott pénzének. A szerémségi lakosság meg az utalványokat nem volt hajlandó elfogadni még a kilátásba helyezett komoly büntetések ellenére sem. A szerémségiek azt hangoztatták, hogy erre nem hajlandóak, még ha maga a császár rendelné is el.

A menekültek Szerbiában segélyt kaptak a közmunkákból eredő jövedelmekből is. Azonban a szerb kormány és a vajdasági előljáróság sokoldalú gondoskodása és segítségnyújtása ellenére is a menekültek gyakran panaszkodtak olyanokra, akik a helyzetet igyekeztek a saját érdekében kihasználni. Az ilyen személyek ellen a hatóságok megfelelő intézkedéseket fogantatosítottak, hogy meggátolják a malverzációkat, de ez nem mindig sikerült. Voltak

olyan menekültek is, akik nehezen éltek, és segélyért meg munkáért az állami szervekhez, vagy tehetősebb polgárokhoz fordultak.

Az osztrák államhatóság úgy vélte, hogy a délszláv népek körében mindig talál katonát, amikor csak szüksége van rá. Ezért úgy határozott, hogy a szerb menekülteket Josip Jelačić bán és Rajačić pátriárka közvetítésével besorozza saját katonaságába. Ezért a vajdasági előljáróság 1849. május 12-én elrendelte, hogy minden 16 és 60 év közötti fegyverforgatásra alkalmas férfi jelentkezzen a népi zászlóaljakba. Mivel a rendeletnek gyenge volt a fogantatja, Jelačić bán hatezer ezüstforintot hagyott jóvá a menekültek javára, hogy kedvet kapjanak a császári hadseregbe való belépésre. A bán pénzbeli felajánlását hamarosan közzétette a szerbiai belügyminisztérium. A belgrádi osztrák konzulátuson bizottság alakult, amely kivizsgálta a menekültek szükségleteit, s ennek alapján osztotta szét a Jelačić által adományozott pénzt. Azonban sem a segély, sem a fenyegetés nem bírhatta rá a menekülteket, hogy osztrák katonának jelentkezzenek.

Ezeket a nehézségeken túl a menekülteket Szerbiában még kolerajárvány is sújtotta. Legnagyobb mértékben Belgrádban, ahol a túlszűfolttság miatt igen gyorsan terjedt a járvány. Az orvosok hiánya miatt nagyon nehezen tudták leküzdeni. Mindettől függetlenül a menekültek ezúttal is érezhették a szerb kormány törődését, mert jóváhagyta, hogy ingyen kapjanak gyógyszert, annak ellenére, hogy a hazai lakosságnak sem jutott elegendő. A május közepén jelentkező szerbiai kolerajárvány 1849 szeptemberének elején szűnt meg.

A menekültek nagy száma Szerbiában, de különösen Belgrádban, valamint a létszükségleti cikkek magas ára oda vezetett, hogy súlyossá vált a helyzet az országban. A pékek céhe azzal a kérelemmel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy engedélyezze a kenyér árának a növelését, mert különben abbahagyják a munkát. Belgrád városának előljárósága viszont azt javasolta a belügyminisztériumnak, hogy ne engedélyezze az áremelést a menekültekre való tekintettel. A belgrádi ágyúöntő műhely munkásai szintén azt kérték Aleksandar hercegtől, hogy növelje a fizetésüket, arra hivatkozva, hogy a menekültek miatt megrágtak az élelmiszerek. A kolera, és főleg az általános drágulás miatt Szerbiában mások is lázadoztak a menekültek ellen, de a hatóság kemény intézkedéseinek megvolt a fogantatja.

A kortársaknak az 1848–49-es menekültek számára vonatkozó feljegyzései jelentősen eltérnek egymástól és megbízhatatlanok. A lélekszámukra vonatkozó értékelések harmincezertől kétszázezerig terjednek. Kaper és Zdravković szerint Szerémségben 30–40 ezer bácskai és bánáti tartózkodott. A Szerbiába menekültekről viszont még hozzávetőleges adatok sincsenek. Csak annyit tudni, hogy Belgrádban és néhány Duna menti helységben 2890 menekült élt végső nyomorban. Ha nem is tudjuk a menekültek pontos számát, a rendel-

kezésre álló dokumentumanyag alapján feltételezhető, hogy több tízezernyen voltak.

1849 augusztusának végén a menekültek nagyobb része eltávozott Szerbiából. Az otthonaikba való visszatérésükkor mentesültek a vámkötelezettség alól. A Szerbiába menekülésük alkalmával magukkal vitt tárgyakról szóló írásos bizonylatot kellett bemutatniuk a vámhivatalnokoknak.

A Szerbiából való hazatérésük alkalmával a menekültek köszönetet mondtak mindazoknak, akik segítséget nyújtottak nekik. A menekültek nevében külön elismeréssel szolgált a bánáti Taraš falu papja, a Prágai Tudományos Akadémia tagja, Jovan Čokrljan. A következőket mondta: „A jócselekedeteik iránti hálából emlékművet emelünk, nevüket arannyal írjuk fel, s az szent örökségként marad meg unokáink és dédunokáink emlékezetében.”

A *Srpske novine* szerencsés hazatérést kívánva a menekülteknek annak a reménynek adott hangot, hogy otthonaikba visszatérvén elmondják a valóságot arról a segítségről, amelyben szerbiai tartózkodásuk idején részesültek.¹⁶

JEGYZETEK

- ¹ S. Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848–1849.* (Szerémség az 1848–49-es forradalomban), Beograd, 1963, 311. l.
- ² V. Krestić: Vojvodanske izbeglice u Srbiji 1849. godine. (Vajdasági menekültek Szerbiában 1849-ben), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 29., Novi Sad, 1961, 101. l.
- ³ D. J. Popović: *Srbi u Vojvodini.* (Szerbek a Vajdaságban), knj. III, Novi Sad, 1963, 266. l.
- ⁴ V. Krestić: I. m. 101. l.
- ⁵ S. Gavrilović: Srbi u revoluciji 1848–49. *Istorija srpskog naroda.* (A szerbek az 1848–49-es forradalomban. A szerb nép történelme), knj. V, tom II, Beograd, 1981, 78., 80., 87.; M. Tomandi: Vojvoda Stevan Šupljikac kao glavnokomandujući srpskih vojnih snaga u Vojvodini 1848. godine. (Stevan Šupljikac vajda, a szerb katonaság fővezére 1848-ban a Vajdaságban), *Zbornik MS za društvene nauke*, Novi Sad, 1960, 41. l.
- ⁶ S. Gavrilović: *Srbi u revoluciji*, 78. l.
- ⁷ D. Popović: Vojvodanski gradovi u buni 1848–49, Novi Sad u 1848–49. god. (A vajdasági városok az 1848–49-es felkelésben, Újvidék 1848–49-ben), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 6., Novi Sad, 1954, 43. l.
- ⁸ *Serbske narodne novine.* 1848/65. szám
- ⁹ V. Krestić: I. m. 102. l.
- ¹⁰ J. Radonić: *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića.* (Josif Rajačić pátriárka önéletrajza), Beograd, 1951, 69. l.; L. Rakić: Stari Bečej revolucionarne 1848–49.

- godine. (Óbecse a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za istoriju*, sv. 16., Novi Sad, 1977, 104. l.; V. Krestić: I. m. 102. l.
- ¹¹ L. Rakić: Nadalj revolucionarne 1848–49. (Nádalj a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 41., Novi Sad, 1965, 90. l.
- ¹² V. Krestić: I. m. 102. l.; L. Rakić: Veliki Bečkerek (Zrenjanin) revolucionarne 1848–49. godine. (Nagybecskerek a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 39., Novi Sad, 1964, 6. l.
- ¹³ G. Jakšić: *Prepiska Ilije Garašanina 1839–1849.* (Ilija Garašanin levelezése 1839–1849), Beograd, 1950, 385. l.; S. Gavrilović: *Srbi u revoluciji*. 54. l., 476. l.
- ¹⁴ V. Krestić: I. m. 102–103. l.
- ¹⁵ G. Jakšić: I. m. 394. l.
- ¹⁶ V. Krestić: I. m. 103–107. l.; D. J. Popović: I. m. 302. l.

KARTAG Nándor fordítása